

**ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БРАЧНОСТИ
У ОДАБРАНИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕ И ЈУЖНЕ ЕВРОПЕ
ТОКОМ ПОСЛЕДЊЕ ДЕЦЕНИЈЕ XX ВЕКА**

Садржај: На особености процеса склапања брака (нупцијалитета) и развода брака (дिवорцијалитета) указује низ података, на основу којих се може уочити ситуација у региону и сличности и разлике у односу на друге регионе у суседним земљама.

Поред анализе просечне старости првог брака анализирани су стопе нупцијалитета и диворцијалитета, дато је поређење са истим показатељима у Србији, у Републици Српској и неким од бивших република СФРЈ (Хрватска, Словенија, Федерација БиХ) и суседним земљама Бугарском, Румунијом, Грчком.

Кључне речи: становништво, нупцијалитет, диворцијалитет

Abstract: There is a number of data referring to the process of marriage and divorce, which show the marital situation region and also compare it with the situations in other regions or abroad.

Apart from the average age of first marriage, we have also analyzed the rate of marriages and divorces, we compared our results with the data referring to Serbia, in the Republic of Srpska and some of the former republics of SFRY (Croatia, Slovenia, Federation of Bosnia and Herzegovina) and neighbors Bulgaria, Romania, Greece.

Key words: population, marriages, divorces.

Увод

Johan Hajnal (Јохан Хајнал) је проучавао брачне везе у Европи и 1965. године установио два основна типа: “европски” који карактерише касни брак и висок степен целибата и “источноевропски” са раним и готово свеопштим браком. Он је “повукао” приближну граничну линију између ова два типа, која се протезала од Лењинграда до Трста и предпоставио је да се “европски” тип појавио негде око XVII века. Он после разрађује своја разматрања и издваја три типа:

1) *Западноевропски* - простире се западно од линије Трст-Санкт Петербург у северозападној Европи. Просечна старост приликом склапања брака била је у средњем веку, па и у XVIII и XIX веку врло висока. Жене су улазиле у први брак обично са преко 23 године, а понегде чак са 28 или 29 година. Последица је била високи проценат уседелица до краја репродуктивног периода, обично више од 10%, а

* Др Анђелија Ивков, асистент, Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ, Нови Сад.

** У раду су Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине (које су наследнице бивше СР БиХ, данас два ентитета дејтонске Босне и Херцеговине) посматране одвојене, јер су подаци у оквиру Recent demographic developments in Europe датог од стране Council of Europe у Страсбургу, одвојене због етничког састава становништва (Република Српска – српско, Федерација Босне и Херцеговине муслимаско-хрватско), које показује различите карактеристике брачности.

понекад 25 или 30 или чак и више процената, те се тиме објашњава и рана појава релативно ниског фертилитета.

2) *Неевропски* - типичан је за традиционално друштво Азије и Африке. Карактерише се ниском старошћу жена приликом склапања првог брака, обично мањом од 20 година и скоро универзалном брачношћу у старости од 35 или 40 година (обично је мање од 5%, а често мање и од 1% лица изван брака).

3) *Источноевропски* - обухвата Источну Европу, Северну Америку, Латинску Америку и европско становништво Океаније. Чини прелазни облик брачности између претходна два модела (Ђурђевић Б., 1998).

Касније доприносио је дао Ansly Coale (Енсли Кол), који је предложио систем индекса да би се проценио утицај промена брачних веза и брачне плодности на општу динамику плодности и развијених типова брачних веза у Европи. Е. Van de Walle (Е. Ван де Вал), Р. Demeny (П. Демени), Ј. Sklar (Ц. Склар) и други су се концентрисали на регионалне разлике у брачним везама и њихове међусобне односе са другим демографским и социо-економским променљивим.

Савремени подаци и студије показују да је Хајнал-ова подела веома уска да би обухватила сву друштвену реалност, тј. да су могуће различите комбинације приликом склапања брака и пропорције склопљених бракова.

Нупцијалитет Балкана

У Европи се срећемо са два случаја: бржом економском независношћу и ранијим склапањем савремених бракова (па данас жене улазе у брак са 22 до 25 година) и даље касним склапањем бракова (у Данској са 28 и 25, а у Шведској са 30 и 27 година), јер брачност флукуира у зависности од економских предуслова за заснивање породице.

Бугарска, Румунија и некадашња Југославија (или земље које су се касније конституисале) су земље код којих је у односу на Европу старост при уласку у брак нижа, а распрострањеност већа, те оне одударају од европског модела и најспорије му се приближавају.

Грчка представља изузетак из укупног “балканског” типа. Мада степени карактеристични за Западну Европу нису достигнути у овој земљи (средња старост приликом уласка у брак и велики проценат уседелица), брак се заснивао знатно касније а целибат је био на вишем степену него у другим земљама региона. У ствари Грчка наводи пример неке врсте “средњег” типа брака, који се такође може посматрати у неким другим земљама Јужне Европе (нпр. у Италији).

У све четири земље (Бугарска, Румунија, Грчка и Југославија), тенденција за одлагањем брака постала је присутна током првих деценија XX-ог века.

У овом раду вршена је анализа глобалних показатеља нупцијалитета у одабраним земљама Балкана (у ширем смислу) и неким од бивших република СФРЈ на основу расположивих података за последњу деценију XX века. Паралела је повучена између: Грчке, Македоније, Бугарске, Румуније, Хрватске, Словеније, Србије и Црне Горе, Федерације БиХ и Републике Српске.

Средња старост жена приликом склапања брака

Средња старост жена приликом склапања првог брака је константно у порасту током ‘90-тих година у свим посматраним земљама. *Република Српска* се у оквиру Хајнал-ове типологије брачности налази у оквиру источноевропског модела, са тенденцијом приближавања западноевропском. Она заузима средишњи положај између Грчке и Словеније (које припадају западноевропском) и Румуније и Бугарске

(које се налазе у оквиру источноевропског модела). Просечна старост приликом склапања првог брака у Републици Српској одговара просечној старости у Србији, Хрватској и Федерацији БиХ; што указује да су ове земље прошле кроз један сличан период развоја током ‘90-тих година. Средња старост жена приликом склапања првог брака ју Хрватској порасла је са 23,1 године у 1990. на 24,8 године у 1997.

Табела 1. Средња старост жена приликом склапања првог брака у периоду 1990-1998. година

	1990	1995	1996	1997	1998
Грчка	23.8	25.3	25.7	26.1 мах	25.9
Бугарска	21.4 мин	22.6	22.8	23.1	23.2
Румунија	22.0	22.7	22.8	23.0	23.1
Хрватска	23.1	24.3	24.6	24.8	...
Словенија	23.8	25.2	25.5	25.6	25.8
Федерација БиХ	23.3	...	24.4	23.8	24.4
Србија	23.4	23.6	23.6	23.6	24.7
Р.Српска	24.9	24.8	25.2

Извор: Recent demographic developments in Europe, 1999.

У последње три деценије, средње доба за ступање у први брак у свим деловима Србије знатно се повећало, у просеку за две до три године, и за младожењу и за невесту, што указује на одлагање ступања у брак. Промене у времену склапања брака указују на деловање кризних времена, у којима млади нису могли да изнесу финансијски баласт издвајања из родитељског и формирања сопственог домаћинства (Бобић, 2000).

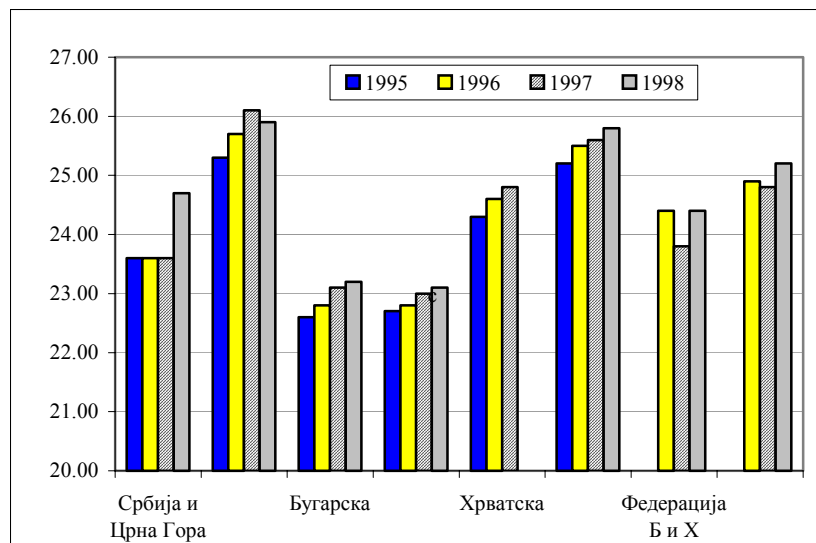
Максимална вредност средње старости жена приликом склапања првог брака забележена је у Грчкој 1997. године. Високе вредности у Грчкој и Словенији се могу објаснити њиховим привредним развојем, образовном структуром становништва и све већом сличности са Западном Европом, где брак поприма сасвим нови карактер. Све чешће се јавља појава позната као “ванбрачни живот”. Ово се тумачи на различите начине: као прелиминарна фаза формирања породице која се завршава браком, као непризнавање важности брачних формалности или као поновни заједнички живот бивших брачних партнера (Ђурђев Б., 1998).

У Словенији је забележена појава пораста средње старости жена приликом склапања првог брака у задњих 20 година. У 1996. години средња старост жена приликом склапања првог брака је 26 година. Од 1990. средња старост код првог брака је виша од средње старост приликом рођења првог детета.

Минимална вредност средње старости жена приликом склапања првог брака забележена је у Бугарској 1990. године што указује на још увек прилично конзервативно друштво Бугарске. У Бугарској средња старост у првом браку има пораст, достижући 26,6 година код мушкараца и 23,2 година код жена. У глобалу средња старост особа које улазе у први брак је у порасту.

Стопа нупцијалитета

Стопа као релативан број који показује учесталост неког догађаја у датом интервалу времена, представља један од најважнијих показатеља одређене појаве. Стопа нупцијалитета директно је условљена бројем склопљених бракова, па у години у којој је број склопљених бракова већи, биће већа и стопа нупцијалитета и обрнуто.

Графикон 1. Средња старост жена приликом склапања првог брака

Посматрајући кретање стопе нупцијалитета уочава се константан пад или стагнација у свим посматраним земљама изузев Републике Српске. То је последица ратних дејстава на њеној територији, која су довела до одлагања склапања брака за послератне године.

Табела 2. Стопа нупцијалитета за период 1990-1998. године

	1990	1995	1996	1997	1998
Грчка	5.8	6.1	4.3	5.8	5.4
Бугарска	6.8	4.4	4.3	4.2	4.3
Румунија	8.3	6.8	6.6	6.5	6.5 MAX
Хрватска	6	5.3	5.4	5.4	...
Словенија	4.3	4.2	3.8	3.8	3.8
Федерација БиХ	6.7	...	3.1	3.4	3.1 МИН
Србија	6.2	5.7	5.4	5.3	5.3
Р. Српска	4.3	4.7	4.7

Извор: Recent demographic developments in Europe, 1999.

Вредност стопе нупцијалитета је повећана са 4,3‰ у 1996. на 4,7‰ у 1998. години. Вредности стопе су мале што указује на мали број склопљених бракова на подручју Републике Српске. Више вредности стопе нупцијалитета од Републике Српске имају Грчка, Румунија, Србија и Хрватска, док ниже вредности имају Словенија и Федерација БиХ, а Бугарска има приближно исте вредности.

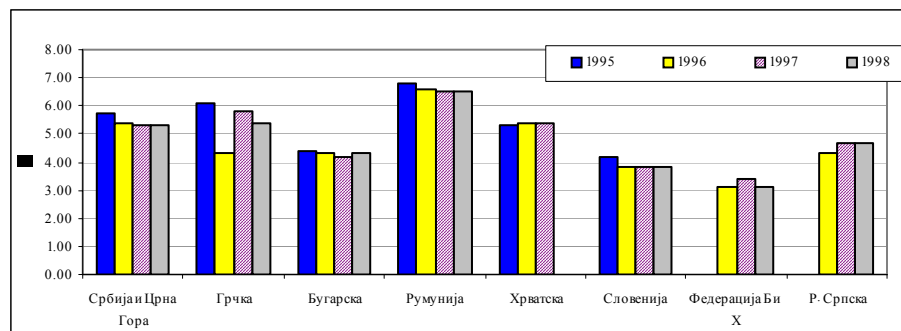
Тако је у 1996. години у *Републици Срској* склопљено 6.415 бракова, или 4,3 на 1000 становника, док је 1997. године број склопљених бракова повећан на 7.120, или 4,7 на 1000 становника. Из података се види да је број бракова склопљених у 1997. у односу на 1996. годину већи за 0,4‰.

У *Бугарској* је број бракова у сталном опадању. Тај тренд је појачан последњих посматраних седам година, само 35.582 венчања у 1998 у поређењу са 59.874 у 1990. То резултира и пад стопе нупцијалитета са 6,9‰ у 1990. на 4,3‰ у 1998. години.

У *Хрватској* је број бракова порастао у периоду од 1990. до 1997. године, али у односу на период пре '90-тих број бракова је у опадању. Укупна стопа нупцијалитета опала је 0,7‰ и код мушкараца и код жена.

У Србији је забележено смањење броја склопљених бракова у периоду 1991-1999. Основни узрочник дугорочног тренда смањења бракова је смањење бројности генерација у којима се он најчешће склапа (15-35, односно 20-30 година). На већем делу територије Србије током 1998, а посебно 1999. године дошло је до осетнијег смањења како стварања, тако и раскидања брачних заједница, што је повезано са социјално-економским приликама и егзистенцијалном угроженошћу становништва, која је достигла врхунац ваздушним ударима НАТО-а у последњој посматраној години (Бобић М., 2000).

Број бракова као и општа стопа нупцијалитета у Словенији опадају. Број бракова је највећи у периоду 1972-1978. година када су послератне генерације склапале брак. То превазилази 15.000 бракова годишње. Смањење броја склопљених бракова је опадало до 1991, а од тада је почело постепено да стагнира. Број бракова је смањен за 50%, за мање од 20 година. У истом периоду пропорција првих бракова остаје непромењена, око 90% за оба пола (Recent demographic developments in Europe, 1999).

Графикон 2. Стопа нупцијалитета одабраних земаља

Процентуални удео лица која су ступила у брак

Подручје Србије се налази источно од линије Трст – Санкт Петербург, па тако по територијалној подели припада источноевропском прелазном моделу (по Јохану Хајналу) и требало би да има следеће карактеристике:

- жене би требало да склапају брак у старости 20 - 23 године, а мушкарци пре 27 године
- до навршених 50 година брак би требало да склопи од 90 до 95% лица (Ђурђев Б., 1998).

Сличне карактеристике би требало да имају и земље из окружења. Према расположивим подацима УН-а (на располагању су били доступни подаци само за 5 земаља) тај удео лица која су у браку је следећи:

Табела 3. Процентуални удео лица која су ступила у брак до навршених 49 година старости

	Година прегледа	МУШКАРЦИ			ЖЕНЕ		
		15-19	20-24	45-49	15-19	20-24	45-49
Бугарска	1985	3,1	37,0	96,0	16,5	71,6	98,2
Румунија	1994	0,5	28,2	94,8	10,4	58,7	96,4
Хрватска	1991	0,6	14,9	92,8	5,2	44,1	95,2
Грчка	1991	0,6	8,4	94,1	5,5	36,3	94,9
Словенија	1991	0,5	11,1	89,2	2,1	33,9	92,3

Извор: United Nations, Population Division, Department of Economic and Social Affairs, 2000.

На основу датих података, може се уочити да у земљама из окружења преко 90% како мушке (изузев Словеније где је 89,2%), тако и женске популације ступи у брак до навршених 49 година старости.

Међутим инетересантно је анализирати млађе старосне групе. Уочава се да у свим земљама изузев Бугарске (код које су подаци за 1985.) до 19 године у брак уђе свега 0,5 - 0,6% становништва, док је у Бугарској тај удео чак 3,1%. Код жена у истој старосној групи се уочава максимална вредност, такође код Бугарске 16,5%, потом следи Румунија са 10,4%, док се најмања вредност од 2,1% уочава у Словенији, која је више оријентисана ка Западној Европи и поприма карактеристике брачности тог подручја.

Друга анализирана старосна група је у старости од 20-24 године и код ње се уочавају много веће разлике међу посматраним земљама. Код мушкараца највећу вредност има Бугарска са 37%, потом Румунија са 28%, следе Хрватска и Словенија, док најмању има Грчка са свега 8,4%. Слична ситуација је и код женског становништва, где такође Бугарска има максималну вредност и то чак 71,6%, потом Румунија са 58,7%, док се минимум бележи у Словенији са 33,9%.

Овакве вредности су директна последица повећања средње старости становништва у датим земљама где се јавља све више западноевропски модел брачности.

Диворцијалитет у одабраним земљама

Посебно интересантан је феномен диворцијалитета. У свим посматраним земљама уочен је константан раст стопе диворцијалитета изузев у Грчкој.

Табела 4. Стопа диворцијалитета за период 1990-1998. година

	1990	1995	1996	1997	1998
Грчка	0.6	1.1	0.9	0.9	0.9
Бугарска	1.3	1.3	1.2	1.1	1.3
Румунија	1.4	1.5	1.6	1.5	1.8 мах
Хрватска	1.2	0.9	0.8	0.9	...
Словенија	0.9	0.8	1.0	1.0	1.0
Федерација БиХ	0.4	...	0.2 мин	0.5	0.5
Србија	1.0	0.8	0.7	0.7	1.0
Р. Српска	0.5	0.6

Извор: Recent demographic developments in Europe, 1999.

Најниже вредности стопе диворцијалитета уочене су у *Републици Српској и Федерацији БиХ*, док су у осталим земљама вредности више. Занимљиво је да се на овом подручју јавља мали број развода, јер је очекивана супротна појава с обзиром на ратни вихор који је владао. Како је у Босни и Херцеговини пре рата био велики број мешовитих бакова (за које се предпоставља да су данас знатним делом разведени), овакав резултат указује на непотпуне податке, тј. нерегистровање свих развода на овом подручју. У 1997. години је у РС разведено 737 бракова. Језиком статистике, на 2000 становника у РС се разводи по један брачни пар.

У *Словенији* је запажен пораст стопе диворцијалитета у периоду 1990-1998. године и то је највећи пораст икад забележен у овој земљи. Од 1996. укупна стопа је највиша 1,0%. Оно што је посебно забрињавајуће је велики број деце (око 2000) које је сваке године погођено разводом њихових родитеља. После развода деца углавном остају са мајком (Recent demographic developments in Europe, 1999).

У *Румунији* је присутан сличан проблем, јер се јавља велики број деце која носе последице развода на различите начине: од лошег материјалног стања до

озбиљних психичких проблема. Интересантно за Румунију је да бракови склопљени у градовима трају у просеку за годину дуже од оних који су склопљени у селима (Recent demographic developments in Europe, 1999).

У *Хрватској* је запажено варирање стопе диворцијалитета 90-тих година. Почетком деценије вредности почињу да опадају, да би њеним крајем оне почеле опет да расту. У Хрватској је у истом периоду, број развода опао са 4.877 у 1991. години на 3.899 у 1997. Стопа диворцијалитета показује сличан тренд, пад са 226 развода на 1000 бракова (1991) на 159 развода на 1000 бракова у 1997. Укупна стопа диворцијалитета расте од 0,12‰ 1996. на 0,13‰ у 1997.

У *Бугарској* су уочене релативно константне вредности стопе диворцијалитета, с тим што је примећен пораст броја развода код бракова првог реда. Године 1998. забележено је 10.390 развода у Бугарској што је у просеку 292 развода на 1000 бракова или 1,3 развода на 1000 становника. Број бракова вишег реда је у сталном порасту. С обзиром да први бракови оба пара чине око 85% свих венчаних у 1993. ова пропорција се постепено смањује у 1998. на 83%.

У *Грчкој* је максимална вредност стопе забележена 1995. година, али иако се наредне три године јављају константне вредности, запажен је постепен пораст крајем 90-тих. То се донекле у везу са постепеним напуштањем традиције у грчким породицама и све већем окретању ка западу и прихватању једног лежернијег начина живота.

У *Србији* развод брака стагнира већ три деценије, док је у *Црној Гори* у том периоду удвостручен. Процес расформирања бракова блокиран је услед дуготрајне економске кризе и убрзаног осиромашења популације. Тек 1998. године та вредност је повећана, а развод више погађа оне бракове који су дужег стажа, преко пет година (Бобић, 2000).

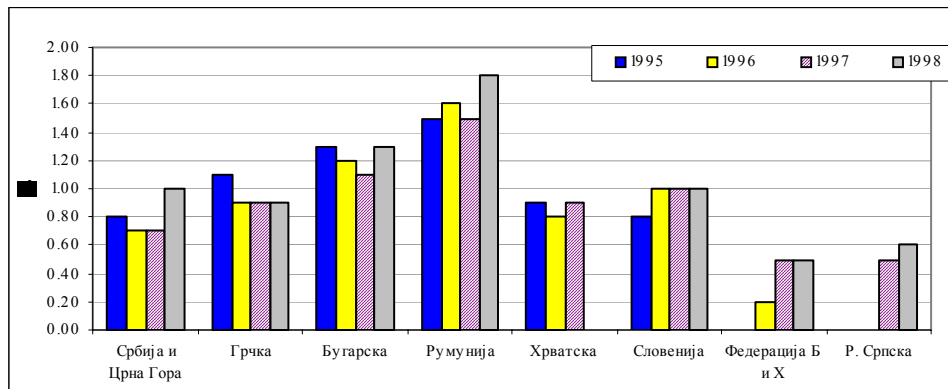

График 3. Стопа диворцијалитета одабраних земаља

Закључак

На основу постојећих резултата и ранијих истраживања уочава се константан пад или стагнација стопе нупцијалитета у свим посматраним земљама изузев Републике Српске.

Уочава се све веће приближавање западноевропском типу брчности, које се одликује све каснијим уласком у брак и одлагањем бракова, што опет доводи до смањеног наталитета и самим тип појаве све чешћег негативног природног прираштаја, те смањења броја становника појединих подручја.

У погледу диворцијалитета јављају се веће сличности. На жалост у већини посматраних земаља уочава се пораст вредности стопе диворцијалитета (Словенији, Румунији, Хрватској, Бугарској), у Грчкој те вредности прилично стагнирају, док су на простору бивше СР БиХ оне прилично уједначене.

Србија се разликује од осталих земаља по томе, што се код ње јавља прво пад, а потом благи пораст стопе диворцијалитета.

Оно што представља највећи проблем је велики број деце који је погођен разводом родитеља, а тај број је прилично висок у свим земљама. Проблем о коме се свакако мора повести много више рачуна.

ЛИТЕРАТУРА

Бобић М., (2000): **Брак и породица у трансформацији југословенског друштва**. Југословенски преглед, бр. 2: 3-27, Београд.

Демографска статистика 1971-1991, Савезни завод за статистику, Београд.

Демографска статистика (1999): Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука.

Ђурђевић Б., (1998): **Географија становништва**. Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

Recent demographic developments in Europe, (1999): Council of Europe, Strasbourg.

Саопштење (1995-1999): **Закључени и разведени бракови 1995-1999**, Републички завод за статистику, Београд

Статистичке табеле ДЕМ 3, (1971-1993): Покрајински завод за статистику САПВ, Нови Сад.

Статистички годишњак/љетопис Федерације БиХ (1999): Федерални завод за статистику, Сарајево.

United Nations, (2000): **Map - Population Division**. Department of Economic and Social Affairs, New York.

ANDELIJA IVKOV

S u m m a r y

PRIMARY KARAKTERISTIC MARRIAGE IN THE NEIGHBOR COUNTRIES

Certain sign of development of some society is presence of record about its altogether past and present. Recovery of population is principle of total society reproduction and important factor which enable the same society to make its own prosperity.

Old age examination of population on the occasion of marriage assembling and movement of nuptiality is of large importance. From the eldest times marriage was exist, but in different forms. No matter which form of marriage is present, it has important role in society, because the most part of reproduction of society comes to pass in the frames of marriage.

This paper has tried to establish a place of the region within the frame of the generally accepted division into European and Non European model. It points out at the great connection between the demographic development of the region and the demographic progress of Europe. In addition to analysis of the first marriage women average age, nuptiality rates, percentage of people got marriage and divorce in regards country.